

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ, τ. 120, Ιανουάριος - Μάρτιος 2013, Φάκελος: Κρίση, τρία χρόνια μετά (επιμ. Γιώργος Ιωαννίδης)

Φ Α Κ Ε Λ Ο Σ

Ο ΙΔΙΟΤΥΠΟΣ ΔΙΑΝΕΜΗΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ (1995-2008) ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ ΠΟΥ ΠΟΤΕ ΔΕΝ ΕΓΙΝΕ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ

Εισαγωγικά

Η περίοδος 1995-2008 συνιστά μια περίοδο θεμελιακών μετασχηματισμών για την ελληνική οικονομία. Η κυριαρχία των υπηρεσιών ως προς την παραγωγή του ΑΕΠ και η υποχώρηση της μεταποίησης, η τεράστια επέκταση της μισθωτής εργασίας και η αντίστοιχη μείωση της αυτοαπασχόλησης, η ενίσχυση των μεγάλων επιχειρήσεων έναντι των μικρών, η μαζική είσοδος των μεταναστών, το άνοιγμα της οικονομίας στον διεθνή ανταγωνισμό και η επέκτασή της στα Βαλκάνια και την Τουρκία, η απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, όλα αυτά (και άλλα τόσα) αποτελούν όψεις ενός μετασχηματισμού που συντελέστηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Με αυτό το δεδομένο, εμφανίζεται καταρχήν ως παράδοξο το γεγονός ότι η δομή του φορολογικού συστήματος και τα οικονομικά αποτελέσματά του μεταβλήθηκαν οριακά.

Η ερμηνεία αυτού του παράδοξου βρίσκεται στον ιδιότυπο διανεμητικό χαρακτήρα της εξέλιξης του φορολογικού συστήματος: δηλαδή στο γεγονός, ότι οι κυβερνητικές παρεμβάσεις της περιόδου 1995-2008 είχαν ως τελικό αποτέλεσμα ότι το πλεόνασμα, που προέκυψε από τις ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες, διανεμήθηκε

Ο Γιώργος Ιωαννίδης είναι διδάκτορας πολιτικής οικονομίας.

σε επιχειρηματικές ελίτ και συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, αντί να χρηματοδοτήσει τη δικαιότερη κατανομή του φορολογικού βάρους. Έτσι, η ανισοβαρής επιβάρυνση μισθωτών και συνταξιούχων όχι μόνο διατηρήθηκε, αλλά ενισχύθηκε περαιτέρω. Συνεπώς, η μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος αποτελεί αδήριτη ανάγκη· ωστόσο, όπως θα υποστηριχθεί κατά το δεύτερο μέρος του άρθρου, ο συνδυασμός της φορολογικής ατζέντας της Νέας Δημοκρατίας με τον αντιπολιτευτικό λαϊκισμό δεν επέτρεψε την προώθηση της τόσο αναγκαίας φορολογικής μεταρρύθμισης.

Ο ιδιότυπα διανεμητικός χαρακτήρας του φορολογικού συστήματος κατά την περίοδο 1995-2008

Σε ό,τι αφορά την εξέλιξη των δημοσίων εσόδων, τα έτη από το 1995 έως και το 2008 χωρίζονται σε δύο περιόδους, ανάλογα με τις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής. Κατά την πρώτη περίοδο (1995-2000), όταν κύριος στόχος ήταν η επίτευξη των κριτηρίων σύγκλισης που θα επέτρεπε τη συμμετοχή της χώρας στην ευρωζώνη, παρατηρήθηκε ισχυρή ενίσχυση των δημοσίων εσόδων. Για πρώτη φορά, μετά το 1980, τα δημόσια έσοδα αυξήθηκαν πάνω από το 30% του ΑΕΠ, φτάνοντας το 36% το 2000 (έναντι 30,2% το 1995).¹

Η περαιτέρω εξέταση της δομής των φορολογικών εσόδων δείχνει ότι η αύξηση προήλθε, κυρίως, από τη φορολογία των επιχειρήσεων: το 2000 οι επιχειρήσεις απέδωσαν φόρους ύψους 5,7 δις ευρώ (4,1% του ΑΕΠ), έναντι 2,3 δις το 1995 (2,3% του ΑΕΠ). Αντίθετα, η αύξηση των εσόδων από τον φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων και από τους έμμεσους φόρους ήταν μικρότερη, γεγονός που αντικατοπτρίζει την αδυναμία να περιοριστούν τα αδήλωτα εισοδήματα και να βελτιωθεί η συλλογή του ΦΠΑ. Για την ακρίβεια, η αύξηση των φορολογικών εσόδων που καταβλήθηκαν από φυσικά πρόσωπα (3,6% του ΑΕΠ το 1995, 5% το 2000) οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στον σημαντικό περιορισμό σειράς φοροαπαλλαγών κοινωνικού χαρακτήρα, κυρίως εκείνων που σχετίζονται με τα προστατευόμενα μέλη του νοικοκυριού.² Σε ό,τι αφορά τον ΦΠΑ, τα έσοδα απλά ακολούθησαν την αύξηση της κατανάλωσης (6,8% το 2000 από 5,6% του ΑΕΠ το 1995).

Εν ολίγοις, η αύξηση των εσόδων που παρατηρήθηκε μεταξύ 1995 και 2000 δεν οφείλεται στην καταπολέμηση της φοροδιαφυγής. Αντίθετα, οι καθοριστικοί παράγοντες ήταν η οικονομική μεγέθυνση, που δημιούργησε επιπλέον έσοδα μέσω της αύξησης των κερδών και της επέκτασης της απασχόλησης, ο περιορισμός των φοροαπαλλαγών κοινωνικού χαρακτήρα, τα έσοδα από τις ιδιωτικοποιήσεις και οι κοινοτικοί πόροι. Την περίοδο 1995-2000 εισπράχτηκαν μεν περισσότεροι φόροι, αλλά αυτοί οι φόροι απέκτησαν περισσότερο τον χαρακτήρα μιας «προκαταβολής» στο όνομα της εθνικής προσπάθειας για είσοδο στο

ευρώ, παρά μιας μόνιμης και διατηρήσιμης κατάστασης που θα προέκυπτε από τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος.

Γι' αυτό, μετά την είσοδο στην ευρωζώνη, παρατηρήθηκε ταχεία αποκλιμάκωση των φορολογικών εσόδων, ως αποτέλεσμα συνειδητής πολιτικής επιλογής. Οι κυβερνήσεις τόσο του ΠΑΣΟΚ όσο και της Νέας Δημοκρατίας, με μια σειρά νομοθετημάτων μετά το 2001 που προβλήθηκαν ως «φορολογική μεταρρύθμιση», μείωσαν σταδιακά τους φορολογικούς συντελεστές των επιχειρήσεων από 45% το 1995 σε 21% το 2004.³ Η «φυσιογνωμία» της μείωσης των φορολογικών εσόδων ήταν ίδια με εκείνη της αύξησης πέντε χρόνια νωρίτερα. Δηλαδή, μειώθηκαν σημαντικά τα έσοδα από φόρους επί των κερδών των επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα το 2010 να περιοριστούν στο 28,7% των συνολικών εσόδων από τον φόρο εισοδήματος (φυσικών και νομικών προσώπων) από 46% το 2004 (ή από 4,1% του ΑΕΠ το 2000 σε 2,5% το 2008). Η μεγαλύτερη μείωση πραγματοποιήθηκε κατά τη διακυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας (2004-2008), όπου τα φορολογικά έσοδα από επιχειρήσεις μειώθηκαν σε απόλυτα μεγέθη κατά -1,3%, παρά το γεγονός ότι τα δηλωθέντα κέρδη αυξήθηκαν κατά 35,2%. Έτσι, ο πραγματικός φορολογικός συντελεστής των επιχειρήσεων στην Ελλάδα, δηλαδή ο φορολογικός συντελεστής που προκύπτει εάν συνυπολογίσουμε τις εκπτώσεις φόρου και τις φοροαπαλλαγές, διατηρήθηκε σε επίπεδα πολύ χαμηλότερα από τον μέσο όρο της ευρωζώνης (18,6% στην Ελλάδα έναντι 27,8% στην ΕΕ). Αντίθετα, η φορολογική επιβάρυνση των νοικοκυριών παρέμεινε σταθερή (5% του ΑΕΠ το 1995, 4,8% το 2008), ενώ τα έσοδα από τον ΦΠΑ αυξήθηκαν ελάχιστα (6,8% του ΑΕΠ το 2000, 7,1% το 2008) παρά την πολλαπλάσια αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης.

Οι δύο πηγές που κατέστησαν δυνατή τη μείωση της συνολικής φορολογικής επιβάρυνσης της οικονομίας, δηλαδή οι παράγοντες που χρηματοδότησαν τη μείωση των φορολογικών εσόδων, ενίσχυσαν περαιτέρω την ανισοκατανομή του φορολογικού βάρους σε βάρος των μισθωτών και των συνταξιούχων.

Η πρώτη πηγή ήταν ο δανεισμός. Η ένταξη στην ευρωζώνη δημιούργησε νέες δυνατότητες ως προς τη διαχείριση του χρέους. Το ελληνικό κράτος μπορούσε πλέον να δανειστεί με χαμηλότερο επιτόκιο και ταυτόχρονα να απλώσει την αποπληρωμή των δανείων σε μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.⁴ Η μέση διάρκεια αποπληρωμής του χρέους αυξήθηκε από 1,6 έτη το 1994 στα 10,5 έτη το 2005, ενώ το μέσο μακροχρόνιο ονομαστικό επιτόκιο μειώθηκε από 20,7% το 1994 σε 3,6% το 2005. Εντός μιας σαφούς ευνοϊκής οικονομικής συγκυρίας που συνδύαζε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης της εγχώριας οικονομίας και καλύτερους όρους δανεισμού ελέω ευρώ, οι ελληνικές κυβερνήσεις επέλεξαν τη διατήρηση του χρέους σε επίπεδα

που θεωρούσαν διαχειρίσιμα αντί της μείωσής του. Από το 1995, όταν ξεκινά η αναπτυξιακή κούρσα της ελληνικής οικονομίας, το δημόσιο χρέος, παρά τις πρόσκαιρες διακυμάνσεις, συνέχισε να κινείται κοντά στο 110% του ΑΕΠ.

Η δεύτερη πηγή ήταν η σημαντική επέκταση της μισθωτής εργασίας. Κατά την περίοδο 1995-2008, η μισθωτή εργασία αυξήθηκε από το 54% του συνόλου των απασχολούμενων σε 65%. Αντίστοιχα, κατά την περίοδο 2002-2008, η αύξηση των φορολογικών δηλώσεων με εισοδήματα από μισθωτές υπηρεσίες ήταν διπλάσια της αύξησης του συνόλου των φορολογικών δηλώσεων (15% έναντι 7%). Οι συνέπειες για τα φορολογικά έσοδα ήταν εξόχως θετικές. «Οι μισθωτοί δεν φοροδιαφεύγουν», άρα η αύξησή τους είχε ως άμεση συνέπεια τη διεύρυνση της φορολογικής βάσης και την αύξηση των εσόδων από τη φορολογία εισοδήματος φυσικών προσώπων.

Όμως, η διεύρυνση της φορολογικής βάσης δεν αύξησε τα έσοδα από τον φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων. Το ύψος τους ως ποσοστό του ΑΕΠ παρέμεινε σταθερό, αλλά άλλαξε η σύνθεσή τους. Κατά την περίοδο 2002-2008, η συμμετοχή των μισθωτών και των συνταξιούχων στα έσοδα του φόρου εισοδήματος αυξήθηκε από 49% σε 55%, ενώ η συμμετοχή των ελεύθερων επαγγελματιών, των εμπόρων, των αγροτών, των βιοτεχνών και των βιομήχανων μειώθηκε από 51% σε 45%. Το 2008, το 77% των φορολογικών εσόδων των φυσικών προσώπων προερχόταν από μισθωτούς και συνταξιούχους μολονότι αυτοί αποτελούσαν μόλις το 54% των φορολογουμένων. Αντίθετα, το 85% των ελεύθερων επαγγελματιών, των αγροτών και των εισοδηματιών, καθ' όλη την περίοδο 2002-2008, δήλωνε ετήσια εισοδήματα κάτω από 10.000€ (σε τιμές 2002). Γι' αυτές τις κατηγορίες απασχολούμενων, η οικονομική μεγέθυνση της ίδιας περιόδου φαίνεται ότι δεν είχε καμία θετική επενέργεια στα εισοδήματά τους(!).

Έναν επιπλέον δείκτη του μεγέθους της φοροδιαφυγής αποτελεί η κατανομή των υψηλών εισοδημάτων αναλόγως της πηγής προέλευσης: το 2010, σε μισθωτές υπηρεσίες οφειλόταν το εισόδημα του 50% όσων δήλωσαν άνω των 150.000€ και του 40% όσων δήλωσαν περισσότερα από 500.000€ (!). Είναι προφανές ότι και στην Ελλάδα υπάρχουν υψηλόμισθοι μισθωτοί, όμως, ότι αποτελούν το 40% όσων δηλώνουν ετήσια εισοδήματα άνω του μισού εκατομμυρίου ευρώ αποτελεί ελληνική αποκλειστικότητα. Η απόκρυψη εισοδημάτων από τους μη μισθωτούς έχει αναδειχτεί σε διαρθρωτικό χαρακτηριστικό του φορολογικού συστήματος, το οποίο χαρακτηρίζει εξίσου τόσο τα χαμηλά όσο και τα υψηλότερα εισοδηματικά κλίμακα.

Εν κατακλείδι, στο μέτρο που διασφαλιζόταν η επαρκής χρηματοδότηση του προϋπολογισμού, το πλεόνασμα που προέκυπτε από την οικονομική ανάπτυξη δεν χρηματοδότησε τη μείωση του δανεισμού, αλλά τη μείωση των φο-

ρολογικών συντελεστών και την ανοχή της φοροδιαφυγής. Γι' αυτό τον λόγο, οι μεταβολές στο ύψος των φορολογικών εσόδων κατά την περίοδο 1995-2008 σχετίζονται μεν ελάχιστα με την οικονομική συγκυρία και τον οικονομικό κύκλο,⁵ αλλά αντίθετα σχετίζονται στενά με τον εκλογικό κύκλο.⁶

Υπ' αυτή την έννοια, οι κυβερνητικές παρεμβάσεις στο φορολογικό πεδίο, κατά την περίοδο 1995-2008, υπήρξαν εξόχως διανεμητικές –και όχι αναδιανεμητικές–, αφού είχαν ως αποτέλεσμα τη διανομή του πλεονάσματος που προέκυψε από την οικονομική ανάπτυξη σε επιχειρηματικές ελίτ και σε εκτεταμένες πλην όμως σταθερά οριοθετημένες κοινωνικές ομάδες. Επί σειρά ετών, εκτεταμένα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας υποφορολογούνταν συστηματικά. Ορισμένοι, όπως οι ελεύθεροι επαγγελματίες και τα επιστημονικά επαγγέλματα υψηλού κύρους, λόγω των αυξημένων δυνατοτήτων απόκρυψης εισοδημάτων· άλλοι, όπως οι αγρότες και οι μηχανικοί, λόγω της θεσμοθετημένης υποεκτίμησης της φορολογητέας ύλης· οι μάνατζερς, οι μεγαλομέτοχοι επιχειρήσεων και οι μεγαλοεπιχειρηματίες, λόγω της αυτοτελούς φορολόγησης των εισοδημάτων τους·⁷ οι μεγάλες επιχειρήσεις, λόγω της διατήρησης περισσότερων από 500 φοροαπαλλαγών·⁸ οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις μέσω της αυτοπεραίωσης κ.ο.κ. Αυτή η κατάσταση διασφάλιζε ευρεία κοινωνική συναίνεση, διότι οι πηγές εισοδήματος ενός οριακά πλειοψηφικού τμήματος του πληθυσμού ήταν/είναι πολυκερματισμένες και η αυτοαπασχόληση διατηρείται σε υψηλά επίπεδα. Συνεπώς, μολονότι δεν κέρδιζαν όλοι το ίδιο, αυτοί που κέρδιζαν δεν ήσαν λίγοι. Οι μεγάλοι χαμένοι αυτής της φορολογικής πολιτικής ήταν οι μισθωτοί, οι συνταξιούχοι, οι άνεργοι χωρίς άλλες πηγές εισοδήματος και εν γένει τα φτωχότερα στρώματα της κοινωνίας. Ήταν αυτοί που «πλήρωναν το μάρμαρο» και ταυτόχρονα στερούσαν τις υπηρεσίες ενός κοινωνικού κράτους, το οποίο εντέλει ποτέ δεν αναπτύχθηκε, όπως έπρεπε, επειδή κανείς δεν ήθελε να το πληρώσει.

Η αναγκαία μεταρρύθμιση που δεν έγινε

Υπάρχουν, λοιπόν, πολλοί λόγοι που καθιστούν αναγκαία τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος στην Ελλάδα. Καταρχήν, υπάρχει η απαίτηση για δίκαιη κατανομή του φορολογικού βάρους στις διάφορες ομάδες του πληθυσμού. Κατά δεύτερο λόγο, εάν θέλουμε να έχουμε κοινωνικό κράτος, η αποκατάσταση της ισορροπίας ανάμεσα στις δημόσιες δαπάνες και τα έσοδα πρέπει να προέλθει κυρίως από την αύξηση των εσόδων και όχι από την περιστολή των δαπανών.

Ο τρίτος λόγος είναι η ίδια η ύφεση στην οποία έχει περιέλθει η ελληνική οικονομία. Ξεκινώντας από την παραδοχή ότι καμία ύφεση δεν μπόρεσε να αντιμετωπιστεί με πολιτικές λιτότητας, το ερώτημα που προκύπτει αφορά τις

πηγές που θα χρηματοδοτήσουν ένα πρόγραμμα ανάπτυξης, δεδομένου ότι δεν είναι εφικτός ούτε ο εξωτερικός δανεισμός από τις διεθνείς αγορές ούτε το «κόψιμο» χρήματος.

Εάν αφήσουμε κατά μέρος τις απολύτως αναγκαίες ενέργειες σε ευρωπαϊκό επίπεδο (ευρωομόλογο και έκδοση χρήματος από την ΕΚΤ), τα μόνα εργαλεία εγχώριας πολιτικής που απομένουν είναι η παραγωγική ανακατανομή των υφιστάμενων δαπανών και η ενίσχυση των φορολογικών εσόδων, προκειμένου αυτά να χρηματοδοτήσουν το αναγκαίο πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων. Με άλλα λόγια, το φορολογικό σύστημα θα μπορούσε να βοηθήσει τόσο στην ανακατανομή των πόρων όσο και στην εύρεση «νέων» πόρων προς όφελος της ανάπτυξης. Σε αυτή τη λογική, η φορολογική μεταρρύθμιση δεν επιβάλλεται μόνο για λόγους κοινωνικής δικαιοσύνης, αλλά μπορεί να αποτελέσει αναπόσπαστο στοιχείο μιας προοδευτικής στρατηγικής εξόδου από την κρίση. Πόσο μάλλον, όταν οι περιορισμοί του Μνημονίου ελάχιστα αφορούν τη φυσιογνωμία του φορολογικού συστήματος.

Ωστόσο, όπως θα φανεί, η φορολογική ατζέντα της Νέας Δημοκρατίας, σε συνδυασμό με τον αντιπολιτευτικό λαϊκισμό, δεν επέτρεψε την προώθηση αυτής της τόσο αναγκαίας μεταρρύθμισης. Υπάρχουν δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: ο νέος νόμος σχετικά με τον τρόπο φορολόγησης των εισοδημάτων φυσικών και νομικών προσώπων (ν. 4110/2013) και η αντιπαράθεση σε σχέση με τον τρόπο φορολόγησης της ακίνητης περιουσίας.

Ο νέος τρόπος φορολόγησης των εισοδημάτων

Αποτελεί κοινή παραδοχή ότι το κυριότερο πρόβλημα του προηγούμενου συστήματος ήταν ότι εξαιρούσε μεγάλο αριθμό εισοδημάτων από την –κατά τ' άλλα ενιαία– κλίμακα φορολόγησης. Αρκετά εισοδήματα φορολογούνταν αυτοτελώς, άλλα δεν φορολογούνταν καθόλου, ενώ για ορισμένα επικρατούσαν ιδιότυπα συστήματα φορολόγησης τα οποία μείωναν τη φορολογική επιβάρυνση. Ενδεικτικά, εισοδήματα από κινητές αξίες (ομόλογα ή άλλου τύπου κρατικά χρεόγραφα) εξαιρούνταν της φορολόγησης ή φορολογούνταν αυτοτελώς με χαμηλούς συντελεστές: τα εισοδήματα από μετοχές δεν φορολογούνταν έως το 2008· τα κέρδη από την ενοικίαση, π.χ. δωματίων σε κάποιο νησί, φορολογούνταν κατά το ήμισυ ως κέρδη επιχείρησης και κατά το άλλο ήμισυ ως προσωπικό εισόδημα (η επιβάρυνση εάν φορολογούνταν εξολοκλήρου με έναν –οποιοδήποτε– από τους δύο τρόπους θα ήταν τουλάχιστον 35% υψηλότερη)· το αγροτικό εισόδημα φορολογούνταν τεκμαρτά βάσει παραδοχών που κινούνται κοντά στο 1/3 του πραγματικού εισοδήματος· η απόδοση ΦΠΑ και τα παραστατικά όλου του κλάδου της οικοδομής αναφέρονται στις αντικειμενικές αξίες ή στο Ελάχιστο Κόστος Κατασκευής Οικοδομής, δείκτες οι οποίοι υπολείπονταν

των πραγματικών τιμών της αγοράς. Συνεπώς, είναι απόλυτα εύστοχη η παρατήρηση του Σταθάκη, ότι το πρόβλημα των μειωμένων εσόδων δεν οφείλεται μόνο στην φοροδιαφυγή αλλά και στην εκτεταμένη νόμιμη φοροαποφυγή.⁹

Βάσει των παραπάνω, η δέουσα λύση θα ήταν η ένταξη περισσότερων εισοδημάτων (αν όχι όλων) στη φορολογική κλίμακα.¹⁰ Αντ' αυτού, η κυβέρνηση επέλεξε την κατάργηση της φορολογικής κλίμακας για όλους τους φορολογούμενους, με εξαίρεση τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους. Με τον νόμο 4110/2013, τα εισοδήματα φορολογούνται βάσει της πηγής προέλευσής τους, κάτι το οποίο πολλαπλασιάζει τους τρόπους φορολόγησης. Σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου είχαμε μία φορολογική κλίμακα και πολλές εξαιρέσεις, σήμερα έχουμε πολλές εξαιρέσεις (διατηρήθηκαν όλες) και πέντε διαφορετικούς τρόπους φορολόγησης: άλλος για μισθωτούς και συνταξιούχους, άλλος για αγρότες, άλλος για ελεύθερους επαγγελματίες, άλλος για εισοδήματα από ενοίκια, άλλος για εισοδήματα από κινητές αξίες.

Όπως φαίνεται και στον πίνακα 1, η φορολογική επιβάρυνση των υψηλότερων εισοδημάτων (άνω των 50.000€) μειώνεται για το σύνολο σχεδόν των επαγγελματιών ομάδων, με εξαίρεση τους μισθωτούς. Κατά δεύτερο λόγο, ο πολλαπλασιασμός των τρόπων φορολόγησης ευνοεί σημαντικά τα πλουσιότερα τμήματα του πληθυσμού, διότι αυτά εμφανίζουν και μεγαλύτερη ποικιλία πηγών εισοδήματος (η φορολόγηση δύο «πακέτων» των 50.000€ αποδίδει λιγότερο φόρο απ' ό,τι η φορολόγηση ενός «πακέτου» των 100.000€). Ενδεικτικά, το 2010, περίπου 39.000 άτομα δήλωσαν εισοδήματα άνω των 100.000€, με μέσο ατομικό εισόδημα 149.000€. Εάν αυτοί φορολογούνταν βάσει της νέας κλίμακας μισθωτών, θα απέδιδαν φόρο περίπου 54.000€ ή το 36% του εισοδήματος. Αντίθετα, εάν φορολογηθούν βάσει των διαφορετικών πηγών του εισοδήματός τους, τότε θα αποδώσουν μόλις 42.000€, δηλαδή κατά 22% λιγότερο φόρο ή το 28% του εισοδήματός τους.

Ωστόσο, η φορολόγηση βάσει της πηγής προέλευσης του εισοδήματος, εκτός από τους πλούσιους, ευνοεί και μια εκτεταμένη ομάδα φορολογούμενων –περίπου το 29%– δηλαδή, όσους έχουν συμπληρωματικό εισόδημα από ενοίκια (τα οποία φορολογούνται βάσει άλλης κλίμακας). Για παράδειγμα, ένας φορολογούμενος με ετήσιο εισόδημα 24.000€ εκ των οποίων τα μισά από ενοίκια και τα άλλα μισά από μισθωτές υπηρεσίες θα αποδώσει φόρο 1.570€. Εάν το ίδιο εισόδημα προέρχεται εξ ολοκλήρου από μισθωτές υπηρεσίες, τότε ο αναλογών φόρος είναι 3.390€. Αντίθετα, ένας φορολογούμενος με εισόδημα 9.000€, εκ των οποίων τα μισά από ενοίκια, θα πληρώσει φόρο 450€, αλλά εάν το ίδιο εισόδημα προερχόταν αποκλειστικά από μισθωτές υπηρεσίες δεν θα πλήρωνε καθό-

λου φόρο. Δηλαδή, ο νέος τρόπος φορολόγησης των ενοικίων συνιστά μια απευθείας μεταφορά πόρων από τα φτωχότερα στρώματα προς τα μεσαία με απώτερο στόχο τη μερική έστω διασφάλιση της ανοχής των τελευταίων.

Αντίστοιχα πράγματα μπορούν να ειπωθούν και για τον νέο τρόπο φορολόγησης των ελεύθερων επαγγελματιών. Από τη μία πλευρά, ο νέος νόμος τούς αντιμετωπίζει ως επιχειρήσεις. Άρα –πέραν των ηθικών ζητημάτων που γεννιούνται–¹¹ οι επιτηδευματίες δεν έχουν αφορολόγητο και

εκείνους με τα υψηλότερα εισοδήματα. Για τους υπόλοιπους, αντί να αναπτυχθούν διαδικασίες που θα καθιστούσαν δυσκολότερη την απόκρυψη εισοδημάτων, φορολογούνται τα υφιστάμενα δηλωμένα εισοδήματα με υψηλότερους συντελεστές. Το νέο σύστημα φορολογίας αντλεί περισσότερα έσοδα, ωστόσο αυτά τα έσοδα δεν προκύπτουν από την αναγκαία διεύρυνση της φορολογικής βάσης αλλά από την περαιτέρω φορολογική επιβάρυνση της ήδη υφιστάμενης. Τελικά, με τον νέο τρόπο φορολό-

Πίνακας 1: Συνέπειες του νέου συστήματος φορολόγησης του εισοδήματος των φυσικών προσώπων ανά επαγγελματική ομάδα

Κατηγορία φορολογούμενων	Σε σχέση με το προηγούμενο σύστημα φορολόγησης επιβαρύνονται με...	
Μισθωτοί...	...περισσότερο φόρο ...με εισοδήματα άνω των 26.000€ Αφορά το 20% όσων δήλωσαν σχετικά εισοδήματα.	...λιγότερο φόρο ...με εισοδήματα από 5.000€ έως 26.000€ υπό την αίρεση ότι δεν έκαναν καμία χρήση φοροαπαλλαγών κοινωνικού χαρακτήρα (ενοίκια, δόσεις δανείου α' κατοικίας).
Ελεύθεροι επαγγελματίες...	...με εισοδήματα έως 57.000€ Αφορά το 97% όσων δήλωσαν σχετικά εισοδήματα.	...με εισοδήματα άνω των 57.000€ Αφορά το 3% όσων δήλωσαν σχετικά εισοδήματα.
Αγρότες...	...με εισοδήματα έως 22.000€ Αφορά το 98% όσων δήλωσαν σχετικά εισοδήματα.	...με εισοδήματα άνω των 22.000€ Αφορά το 2% όσων δήλωσαν σχετικά εισοδήματα.
Εισοδήματα αποκλειστικά από ενοίκια...	...συνολικού ύψους έως 50.000€	...συνολικού ύψους άνω των 50.000€
Εισοδήματα από πολλαπλές πηγές...	...που δεν ξεπερνούν αθροιστικά τα 9.000€	...που ξεπερνούν αθροιστικά τα 9.000€
Εισοδήματα από κινητές αξίες (μετοχές)	Όλοι οι φορολογούμενοι με εισοδήματα από κινητές αξίες (μετοχές) πληρώνουν λιγότερο φόρο, διότι ο φορολογικός συντελεστής των μερισμάτων μειώθηκε από 25% σε 10%.	

φορολογούνται για τα πρώτα 50.000€ κέρδους (έσοδα μείον έξοδα) με συντελεστή 21%. Από την άλλη πλευρά, το 21% είναι υψηλός συντελεστής για μικρά εισοδήματα, αλλά χαμηλός για υψηλά. Επιπρόσθετα, ο νέος νόμος μείωσε τα τεκμήρια βάσει των οποίων προκύπτει ο ελάχιστος φόρος για κάθε επιτηδευματία, δηλαδή αυξήθηκε η δυνατότητα φοροδιαφυγής. Το αποκορύφωμα είναι η φορολόγηση του αγροτικού εισοδήματος με συντελεστή 13%, ανεξαρτήτως του ύψους του. Δηλαδή, μικροκαλλιεργητές και μεγαλογαιοκτήμονες θα πληρώσουν το ίδιο ποσοστό φόρου.

Εν κατακλείδι, το νέο σύστημα φορολόγησης ευνοεί τα υψηλότερα εισοδήματα, κάνει όμως σημαντικές παραχωρήσεις στα μεσαία εισοδήματα ειδικών κατηγοριών, κλείνοντας το μάτι στην αποδεδειγμένη φοροδιαφυγή τους. Σε ό,τι αφορά τους ελεύθερους επαγγελματίες, τους επιτηδευματίες και τους αγρότες, το νέο σύστημα ευνοεί σαφώς

γησης κερδίζουν εκείνοι με τα υψηλότερα εισοδήματα, χάνουν λίγα όσοι φοροδιαφεύγουν πολύ και χάνουν πολλά όσοι από βίτσιο ήταν ειλικρινείς ως προς τη δήλωση των εισοδημάτων τους.

Η φορολόγηση της ακίνητης περιουσίας

Οι προσπάθειες φορολόγησης της ακίνητης περιουσίας αποτελούν το δεύτερο χαρακτηριστικό παράδειγμα. Από τα στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών γνωρίζουμε ότι η συνολική αξία της αστικής ακίνητης περιουσίας των φυσικών προσώπων είναι 520 δις € (τιμές 2009), των επιχειρήσεων είναι περίπου 250 δις € και η αξία των αγροτεμαχίων που –παραδόξως(;)– δεν έχουν καταγραφεί εκτιμάται μεταξύ 300 και 500 δις ευρώ. Συνεπώς, το σύνολο της αξίας της ακίνητης περιουσίας διαμορφώνεται κοντά στο ένα τρισεκατομμύριο ευρώ, εξαιρούμενων των δημόσιων

Πίνακας 2: Κατανομή της εντός σχεδίου ακίνητης περιουσίας φυσικών προσώπων

Κλίμακα περιουσίας (σε ευρώ)	Φορολογούμενοι		Συνολική Φορολογητέα Αξία	
	άτομα	%	ευρώ	%
0,1 - 100.000,0	4.155.846	74%	161.655.495.575	31%
100.000,1 - 200.000,0	885.932	16%	122.865.659.324	24%
200.000,1 - 500.000,0	447.427	8%	132.361.420.824	26%
500.000,1 +	113.065	2%	102.477.868.338	20%
Σύνολο	5.602.270	100%	519.360.444.059	100%

Πηγή: Υπ. Οικ., Δ/νση Κεφαλαίου - Τμήμα ΦΜΑΠ-ΕΤΑΚ

εκτάσεων. Το ενδιαφέρον είναι ότι, σε πείσμα της γενικής εντύπωσης, η ακίνητη περιουσία δεν είναι τόσο πολυ-διασπαρμένη. Σε ό,τι αφορά τα φυσικά πρόσωπα, το 74% των ιδιοκτητών κατέχει το 31% της συνολικής αξίας, με το πλουσιότερο 2% των ιδιοκτητών (περιουσία άνω των 500.000€) να κατέχει το 20% της συνολικής αξίας. Δεν έχουμε λόγο να υποθέσουμε ότι η υπόλοιπη περιουσία κατανέμεται διαφορετικά.

Διαχρονικά, ωστόσο, τα φορολογικά έσοδα από την ακίνητη περιουσία διατηρήθηκαν σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα. Για παράδειγμα, το 2008, μισθωτοί και συνταξιούχοι δήλωσαν εισοδήματα 74 δις ευρώ, εκ των οποίων τα 6 δις αποδόθηκαν ως φόρος εισοδήματος. Την ίδια χρονιά, η ακίνητη περιουσία συνολικού ύψους περίπου 1.200 δις ευρώ απέδωσε φόρους μόλις 0,4 δις. Η υποφορολόγηση της ακίνητης περιουσίας, μολοντί προβλήθηκε ως μέτρο κοινωνικής πολιτικής, επί της ουσίας ευνόησε τους μεγαλο-ιδιοκτήτες, οι οποίοι συγκεντρώνουν το μεγαλύτερο μέρος της αξίας της. Ετήσια έσοδα 300 ή 400 εκατομμυρίων δεν είναι το αποτέλεσμα μιας έστω στρεβλής κοινωνικής πολιτικής, αλλά η άμεση συνέπεια της φοροαπαλλαγής των πλουσιότερων στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας, η οποία έγινε στο όνομα των φτωχότερων.

Υπό την πίεση της ενίσχυσης των εσόδων, η κυβέρνηση Παπαδήμου (ΠΑΣΟΚ, με τη στήριξη της Νέας Δημοκρατίας και του ΛΑΟΣ) αποδέχτηκε τη μνημονιακή υποχρέωση να αντληθούν από την ακίνητη περιουσία φόροι ύψους περίπου 3 δις € κατ' έτος. Ο νέος φόρος (ΕΕΤΗΔΕ ή αλλιώς «χαράτσι») που επιβλήθηκε, αποτελεί έναν φόρο επί των ηλεκτροδοτούμενων ακινήτων, συνεπώς, έναν φόρο που επιβαρύνει κυρίως την κατοικία. Δεδομένου ότι τα ηλεκτροδοτούμενα ακίνητα συνιστούν μικρό τμήμα της συνολικής ακίνητης περιουσίας (περίπου 500 δις €), η επιβάρυνση για την κατοικία ήταν μεγάλη (άνω των 600€ για οικίες περίπου 120 τ.μ.), ενώ η απουσία ειδικών προβλέψεων για τους ανέργους ή άλλες ειδικές ομάδες του πληθυσμού, σε συνδυασμό με την ποινή διακοπής του ρεύματος σε περίπτωση μη πληρωμής, προσέδωσαν στον φόρο ιδιαίτερα επαχθή χαρακτηριστικά.

Εξαιτίας των έντονων αντιδράσεων που προκάλεσε το «χαράτσι», η νέα κυβέρνηση συνεργασίας που προέκυψε από τις εκλογές του Ιουνίου 2012 (Νέα Δημοκρατία, με τη στήριξη ΠΑΣΟΚ και Δημοκρατικής Αριστεράς), δεσμεύτηκε να αντικαταστήσει το ΕΕΤΗΔΕ από άλλο φόρο που θα απέδιδε τα ίδια έσοδα, διευρύνοντας τη φορολογική βάση (λιγότερα από περισσότερους). Η διεύρυνση της φορολογικής βάσης θα ευνοούσε σημαντικά τους μικρο-ιδιοκτήτες αστικών ακινήτων, θα επιβάρυνε οριακά τους αγρότες και τους μικρο-ιδιοκτήτες αγροτεμαχίων, ενώ θα επιβάρυνε σημαντικά τους μεγάλους ιδιοκτήτες γης και τους κατόχους υψηλής αστικής ακίνητης περιουσίας, λόγω της ισχυρής κλιμάκωσης των φορολογικών συντελεστών. Στις προτάσεις της διακομματικής επιτροπής που συστάθηκε για να επεξεργαστεί μια πρόταση, συμπεριλαμβανόταν και η φορολόγηση της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας και συμπεριλήφθηκαν ρυθμίσεις εξαίρεσης των ανέργων και άλλων ειδικών ομάδων. Με αυτά τα δεδομένα, η επιτροπή εκτίμησε ότι το 90% των ιδιοκτητών ακινήτων θα αντιμετώπιζε από 50% έως 95% χαμηλότερη φορολόγηση απ' ό,τι με το ΕΕΤΗΔΕ.

Ωστόσο, η προσπάθεια γρήγορα προσέκρουσε σε ισχυρά συμφέροντα. Επιφανείς βουλευτές της ΝΔ, όπως οι Μητσοτάκης και Παυλόπουλος, καθώς και ο κοινοβουλευτικός της εκπρόσωπος Μάκης Βορίδης, ξιφούληξαν ενάντια στις προτάσεις,¹² ο μεγαλύτερος ιδιωτικός τηλεοπτικός σταθμός της χώρας ξεκίνησε σταυροφορία εναντίον του νέου τρόπου φορολόγησης,¹³ η αξιωματική αντιπολίτευση κατέθεσε επίκαιρη ερώτηση προς τον πρωθυπουργό με τίτλο «Φορολογία ακινήτων: από την κλοπή του εισοδήματος στη δήμευση της ακίνητης περιουσίας των πολιτών»,¹⁴ ενώ η Πανελλήνια Ομοσπονδία Ιδιοκτητών Ακινήτων δήλωσε με σαφήνεια την προτίμησή της στο ΕΕΤΗΔΕ, υπό την προϋπόθεση ότι η διακοπή ηλεκτροδότησης θα καταστεί ευκολότερη.¹⁵ Απέναντι στο ενδεχόμενο φορολόγησης του συνόλου της ακίνητης περιουσίας, ορθώθηκε ένα μέτωπο συμφερόντων που μιλώντας στο όνομα των «μισθωτών και των συνταξιούχων» προωθούσε μια ατζέντα φοροεξαίρεσης του πλουσιότερου 3% της ελληνικής κοινωνίας. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμ-

μές δεν είναι ακόμα σαφές ποια ακίνητη περιουσία θα φορολογηθεί το 2013 και με ποιο τρόπο, διότι άλλα φαίνεται να αποφάσισαν οι πολιτικοί αρχηγοί των κομμάτων της συμπολίτευσης και άλλη πρόταση να προωθεί το Υπουργείο Οικονομικών στις διαπραγματεύσεις με την Τρόικα, κατά τις οποίες δεν είναι απολύτως σαφές τι αποτελεί θέση της τελευταίας και τι συγκαλυμμένη ατζέντα του Υπουργείου Οικονομικών.

Επίλογος

Το ότι το φορολογικό σύστημα στην Ελλάδα είναι άδικο και αναποτελεσματικό δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Συνήθως, όμως, διαφεύγει της προσοχής το γεγονός ότι η διαχρονική αντοχή του οφείλεται στο ότι στηρίχθηκε σε μια κοινωνική συμμαχία που δεν περιλαμβάνει μόνο ισχυρές επιχειρηματικές ελίτ αλλά διευρυμένα κοινωνικά στρώματα, κυρίως εκείνα των ελεύθερων επαγγελματιών, των επιστημονικών επαγγελματιών υψηλού κύρους και των αγροτών. Κοινή συνισταμένη αυτής της άδηλης συμμαχίας είναι η καταστατική και διαρκής υποφορολόγησή τους που έχει ως άμεση συνέπεια την υπερφορολόγηση των μισθωτών και των συνταξιούχων. Οι προνομιούχοι αυτού του συστήματος δεν είναι απαραίτητα πλούσιοι, απολαμβάνουν όμως ευνοϊκής μεταχείρισης. Ο ιδιοκτήτης ενός καφενείου στην Ικαρία μπορεί να κερδίζει όσα και ένας τραπεζικός υπάλληλος, αλλά έχει σίγουρα πληρώσει λιγότερους φόρους από αυτόν. Κατά συνέπεια, η σαφής ταξικότητα του φορολογικού συστήματος δεν εξαντλείται σε κάποιο παρωχημένο δίπολο μεταξύ «πλουσίων» και «λαού». Μάλλον διαπερνά και τον «λαό», τοποθετώντας έκαστον στη θέση του, με κριτήριο το ύψος και τις πηγές των εισοδημάτων που απολαμβάνει. Ως εκ τούτου, έχουμε τόσες φορολογικές συνειδήσεις όσες και πηγές εισοδημάτων. Γι' αυτό, η πολυδιάσπαση του τρόπου φορολόγησης δεν ευνοεί την ανάπτυξη μιας κοινής φορολογικής συνείδησης.

Ο μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας της τελευταίας 20ετίας, η σημαντική ενίσχυση των μισθωτών ως ποσοστού των απασχολούμενων και η ένταξη στην ευρωζώνη, άρα η μείωση του κόστους δανεισμού, παραδόξως ανανέωσαν τη δυνατότητα φοροεξαίρεσης (νόμιμης ή παράνομης) των ευνοούμενων στρωμάτων και συνεπώς τη διεύρυνση της φορολογικής ανισότητας. Ακόμα χειρότερα, οι ως τώρα παρεμβάσεις προστάτησαν εν μέρει αυτά τα προνόμια, μολονότι λόγω της βαθιάς ύφεσης παρατηρείται μια πόλωση στο εσωτερικό των μεσαίων στρωμάτων, τμήμα των οποίων πιέζεται ισχυρά και προλεταριοποιείται.

Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και η δίκαιη άντληση επιπλέον πόρων, μετά από πέντε χρόνια ύφεσης, είναι ακόμα πιο δύσκολη, διότι στο μεταξύ έχουν προκύψει επιπλέον θέματα. Καταρχήν, η φορολογική μεταρρύθμιση άργησε πολύ. Μετά από πέντε χρόνια συνεχούς ύφεσης, σημαντικό τμήμα του συσσωρευμένου πλούτου έχει

πλέον «καταναλωθεί» και η φοροδιαφυγή για αρκετούς αποκτά χαρακτηριστικά ενός μηχανισμού επιβίωσης και όχι πλουτισμού, όπως ήταν στο πρόσφατο παρελθόν. Κατά δεύτερο λόγο, η προώθηση άδικων μέτρων, όπως οι οριζόντιες περικοπές μισθών, συντάξεων και η περιστολή του κοινωνικού κράτους επερωτά τις αγαθές προθέσεις της κυβερνητικής παρέμβασης. Τρίτον, η σύγκρουση με τα μόνα στρώματα που συνεχίζουν να στηρίζουν τη συντηρητική παράταξη, είναι δύσκολη σε μια περίοδο που αναζητούνται εναγωνίως κοινωνικές συμμαχίες.

Τέλος, η πολιτική πόλωση δεν ευνοεί την ανάπτυξη ενός ψυχραιμού διαλόγου. Η μελέτη της Μεταπολίτευσης κατέδειξε με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο ότι η πολιτική πόλωση είχε ως αποτέλεσμα την παραταξιοποίηση της κοινωνίας, με αποτέλεσμα οι συγκρούσεις στο επίπεδο της παραγωγής, της διανομής του πλούτου και της νομής της εξουσίας να αρθρωθούν περισσότερο σε πολιτική-ιδεολογική παρά σε ταξική ή πολιτισμική βάση. Η πολιτική σύγκρουση κατά τη Μεταπολίτευση δεν διεξήχθη βάσει μιας θεματολογικής πολιτικής (issue politics), αλλά πήρε τη μορφή ταυτοτικής πολιτικής (identity politics).¹⁶

Σε αυτό το πλαίσιο, τα μεγάλα κόμματα εξουσίας που αποτέλεσαν τους πόλους αυτής της πόλωσης εσωτερικεύσαν τις οικονομικές και ταξικές συγκρούσεις παίζοντας, κατά μία έννοια, έναν ρόλο αντίστοιχο με αυτόν που απέδωσε ο Πουλαντζάς στο κράτος: την ιεραρχημένη ενοποίηση επιμέρους συμφερόντων. Τελικά, η έκβαση αυτών των συγκρούσεων κρίθηκε εσωτερικά σε κομματικές διαδικασίες, καθιστώντας το κόμμα κοινωνία και την κοινωνία κόμμα. Με άλλα λόγια, η επιτυχία των κομμάτων εξουσίας, δηλαδή η δυνατότητά τους να κυβερνήσουν, εξαρτήθηκε κυρίως από τη δυνατότητα σύνθεσης, στο εσωτερικό τους, συγκρουόμενων οικονομικών-κοινωνικών συμφερόντων και προβολής, στη συνέχεια, αυτής της σύνθεσης στην κρατική πολιτική. Ο πελατειακός χαρακτήρας του πολιτικού συστήματος υπήρξε καθοριστικός σε αυτή τη διαδικασία, ενισχύοντας την ικανότητα ενοποίησης αντικρουόμενων συμφερόντων.

Ο ιδιόμορφος διανεμητικός χαρακτήρας του φορολογικού συστήματος μπορεί να ιδωθεί ως αποτέλεσμα της αλληλοεπίδρασης μιας πολιτικής φιλελευθεροποίησης της οικονομίας με τη διατήρηση ισχυρών πελατειακών σχέσεων. Κατά πόσο αυτός ο τρόπος παραγωγής πολιτικής και επίλυσης των συγκρούσεων θα αλλάξει λόγω της συγκρότησης κυβερνήσεων συμμαχίας, δημιουργώντας περισσότερες δυνατότητες αντιπαραθέσεων αλλά και συναινέσεων βάσει προγραμματικών θέσεων, είναι κάτι το οποίο μένει να δούμε.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

I Τα μακροοικονομικά στατιστικά στοιχεία έχουν αντληθεί από τη Eurostat και τη στατιστική βάση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Επι-

τροπής (AMECO). Τα στοιχεία για την κατανομή του φορολογικού βάρους σε διαφορετικές ομάδες του πληθυσμού έχουν προκύψει από επεξεργασία των Στατιστικών Δελτίων Φορολογικών Δεδομένων των ετών 2002-2010 που εκδίδει η ΓΓΠΣ. Για μεγέθη στα οποία δεν αναφέρεται έτος, εννοείται το 2010.

- 2 Βλ. Βασίλειος Μανεισιώτης / Reischauer Robert, «Η δημοσιονομική πολιτική στην Ελλάδα και η ΟΝΕ», στο Ralph Bryant / Νικόλαος Γκαργάνας / Γεώργιος Ταβλάς (επιμ.) *Οικονομικές επιδόσεις και προοπτικές της Ελλάδας*, Τράπεζα της Ελλάδος-The Brookings Institute, Αθήνα 2002, σ. 129-188.
- 3 Ενδεικτικά, βλ. τους νόμους: 2238/94, 2992/02, 3091/02, 3296/04, 3220/04, 3427/05, 3453/06, 3483/06, 3517/06, 3522/06, 3634/08, 3697/08.
- 4 Βλ. αναλυτικά στοιχεία, στο Γιώργος Αργεΐτης / Γιάννης Δαφέρμος / Μαρία Νικολαΐδη, *Κρίση χρέους στην Ελλάδα: Αιτίες και προοπτικές*, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 2011.
- 5 Βλ. Μανεισιώτης / Reischauer, *ό.π.*
- 6 Nicos Christodoulakis / Spyros Skouras, «Electoral Law-bending Cycles: Wildfires and Tax Evasion in Greece», Department of International and European Economic Studies, Athens University of Economics and Business, Αθήνα 2009.
- 7 Για εκτιμήσεις σε σχέση με το μέγεθος της φοροδιαφυγής αυτών των ομάδων, βλ. Nikolaos T. Artavanis / Adair Morse / Margarita Tsoutsoura, «Tax Evasion Across Industries: Soft Credit Evidence from Greece», *Chicago Booth Paper* 12-25 (25.6.2012), Fama-Miller Center for Research in Finance· Manos Matsaganis / Maria Flevotomou, «Distributional Implications of Tax Evasion in Greece», *GreeSE Paper No 31* (2010), Hellenic Observatory Papers on Greece and Southeast Europe, LSE.
- 8 Για εκτιμήσεις, σε σχέση με τον βαθμό της φοροδιαφυγής στις επιχειρήσεις, βλ. Κώστας Ν. Κανελλόπουλος, *Φοροδιαφυγή στις*

ανώνυμες εταιρίες: Εκτιμήσεις από τις εισαχθείσες στο Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών, Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, Αθήνα 2002.

- 9 Γιώργος Σταθάκης, «Η δημοσιονομική κρίση της ελληνικής οικονομίας», στο Ανδριάντα Βλάχου / Νίκος Θεοχαράκης / Δημήτρης Μυλωνάκης (επιμ.), *Οικονομική κρίση και Ελλάδα*, Επιστημονική Εταιρεία Πολιτικής Οικονομίας, Gutenberg, Αθήνα 2011.
- 10 Αξίζει να σημειωθεί ότι η ανάγκη φορολόγησης όλων των εισοδημάτων σε μία ενιαία κλίμακα αποτελεί κοινή παραδοχή. Ενδεικτικά, βλ. Βασίλης Ράπανος, «Φορολογική μεταρρύθμιση: Φορολογική Διοίκηση και Κοινωνικό περιβάλλον», παρουσίαση (28.11.2012) στο πλαίσιο του σεμιναρίου «Θεματικοί κύκλοι διαλόγου και προβληματισμού» που διοργανώνει το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, http://elearn.elke.uoa.gr/etvedu/parousiaseis/forologiko_sistema_28-11-2012.pdf, και Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδας, *Προτάσεις για την αναμόρφωση του φορολογικού συστήματος*, Αθήνα 2010.
- 11 Ενδεικτικά, δεν υπάρχουν (κυριολεκτικά) φτωχές επιχειρήσεις, υπάρχουν όμως φτωχοί ελεύθεροι επαγγελματίες· ένα φυσικό πρόσωπο δεν μπορεί να «κλείσει» στο ενδεχόμενο χρεοκοπίας, όπως μπορεί να κάνει μια επιχείρηση· μία επιχείρηση δεν έχει προστατευόμενα μέλη, όπως έχει ένα φυσικό πρόσωπο· το εισόδημα, βάσει του οποίου ένας πολίτης δικαιούται ή όχι επιδομάτων, δεν μπορεί να ταυτιστεί με την έννοια του κέρδους κ.ο.κ.
- 12 Βλ. *Το Βήμα*, 1.2.2013.
- 13 Βλ. αρχείο ειδήσεων του Mega, της περιόδου 1-13.02.2013.
- 14 Βλ. το πλήρες κείμενο στο syn.gr.
- 15 Βλ. σχετικά Δελτία Τύπου στον ιστότοπο της ΠΟΜΙΔΑ.
- 16 Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, 1974-1990*, Θέμλιο (γ' έκδ.), Αθήνα 2005, σ. 52-56.

εκδόσεις νήσος

ΧΡΗΣΤΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ | ΣΩΤΗΡΗΣ ΜΑΝΩΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΟΛΓΑ ΜΑΡΑΤΟΥ | ΚΩΣΤΑΣ ΜΠΑΖΑΡΙΔΗΣ
ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΕΡΑΤΗ | ΙΩΑΝΝΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ
ΝΤΕΝΥ ΠΑΝΙΤΣ | RENÉ ROUSSILLON | ΑΡΙΣΤΕΑ ΣΚΟΥΛΙΚΑ

Απώλειες και διεργασία πένθους

Επιμέλεια: Όλγα Μαράτου, Κώστας Μπαζαρίδης

Ελληνική Ψυχαναλυτική Εταιρεία | νήσος

Μονογραφίες 3

Χρήστος Ιωαννίδης | Σωτήρης
Μανωλόπουλος | Όλγα Μαράτου
Κώστας Μπαζαρίδης | Σταυρούλα Μπεράτη
Ιωάννα Παναγιωτοπούλου | Ντέντυ Πάνιτς
René Roussillon | Αριστέα Σκουλικά

Απώλειες και διεργασία πένθους

Τα άρθρα αυτής της μονογραφίας δίνουν ένα στίγμα της σύγχρονης ψυχαναλυτικής συνεισφοράς για την εργασία του πένθους. Οι συγγραφείς ανατρέχουν, συχνά με κλινικά παραδείγματα, σε πολύ πρώιμες στιγμές απώλειας, σε διαγενεαλογικά τραύματα, σε ιστορικές εγγραφές, αλλά και στη μάχη με το άγνωστο και το απρόσμενο που είναι συνυφασμένα με την ανθρώπινη περιπέτεια. Υπογραμμίζουν ακόμη τη σημασία του αντικειμένου, τις δυσκολίες ρευστοποίησης και μετασχηματισμού των επενδύσεων, την ανάδυση νέων ψυχικών παραγώγων και την αναζωπύρωση της δημιουργικής δυνατότητας, τα οποία μπορεί να ανακινήσει η διεργασία πένθους.